

ПИЛИПЧУК
Оксана Олегівна,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
«Управління процесами перевезень»
Державного економіко-технологічного
університету транспорту,
pilipchuk_o@mail.ru
(м. Київ)

СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК КИЇВСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТОВАРИСТВА (1876–1919 рр.)

У статті зазначається, що сьогодні значно зростає інтерес вчених до історії української науки, зокрема правознавства. Адже знання минулого дає можливість не тільки уникнути помилок у майбутньому, а й застосовуваним його в розв'язанні практичних проблем сьогодення. Особливу зацікавленість у цьому контексті викликає період останньої третини ХІХ – поч. ХХ століть. Саме в цей період розгорнуло свою діяльність таке добровільне об'єднання нашої країни як Київське юридичне товариство. Значення конкретного внеску, зробленого вченими та практиками-юристами у загальний розвиток юриспруденції, сприяє виробленню більш глибокого і всебічного уявлення про її сучасний стан. У статті висвітлено особливості формування та функціонування Товариства. Наголошено, що законодавчою основою діяльності Товариства був статут, виконання якого суворо дотримувалося. В цьому документі були зафіксовані мета та завдання Товариства. Нами ґрунтовно проаналізовано його склад, обов'язки його членів та багато інших положень статуту Товариства. Показана роль бібліотеки в науковому житті Товариства. Товариство виступало не тільки в ролі колективного суб'єкту наукової діяльності, завдання якого – виробництво, відтворення і трансляція наукового знання, а й виконувати соціальну функцію. Товариство було одним із каналів забезпечення взаємозв'язку науки і суспільства.

Ключові слова: юридичні товариства, Київський університет, наука, правознавство, юриспруденція.

В статье отмечается, что сегодня значительно растет интерес ученых к истории украинской науки, в частности правоведению. Ведь знания прошлого дает возможность не только избежать ошибок в будущем, но и применять

его в решении практических проблем нынешнего времени. Особенную заинтересованность в этом контексте вызывает период последней трети XIX - нач. XX веков. Именно в этот период развернуло свою деятельность такое добровольное объединение нашей страны как Киевское юридическое общество. Значение конкретного вклада, сделанного учеными и практиками-юристами в общее развитие юриспруденции, способствует выработке более глубокого и всестороннего представления о ее современном состоянии. В статье отражены особенности формирования и функционирования Общества. Отмечено, что законодательной основой деятельности Общества был устав, выполнение которого сурово исполнялось. В этом документе были зафиксированы цель и задачи Общества. Нами основательно проанализирован его состав, обязанности его членов и много других положений устава Общества. Показанная роль библиотеки в научной жизни общества. Общество выступало не только в роли коллективного субъекта научной деятельности, заданием которого - производство, воссоздание и трансляция научного знания, но и выполнять социальную функцию. Общество было одним из каналов обеспечения взаимосвязи науки и общества.

Ключевые слова: юридические общества, Киевский университет, наука, правоведение, юриспруденция.

The article points out that today significantly increases the interest of scientists in the history of Ukrainian science, in particular of the law. Because knowledge of the past enables us not only avoid mistakes in the future, but also to apply this knowledge to solve practical problems of the current time. A special interest in this context is the period of the last third of the XIX - early. XX centuries.

It was during this period has deployed its activities a voluntary association of our country known as Kiev Law Society. The value of the specific contribution made by scientists and experts-lawyers in the overall development of law, promotes the production of a deeper and more comprehensive understanding of its modern state. The article reflects the features of formation and functioning of the Society. It was noted that the legislative basis for the Company's activities was the statute, the implementation of which severely enforced. In this document, aim and tasks of the Society were recorded. We thoroughly analyzed its structure, duties of its members and the many other clauses the Society's statute. Shown the role the library in the scientific life of the Society. The Kiev Law Society acted not only as a collective subject of scientific activity, whose mission is production, reconstruction of and broadcasting of scientific knowledge, but also caring a social function. The Society was one of the channels to ensure the relationship between science and community.

Keywords: legal societies, Kyiv university, science, jurisprudence.

Київське юридичне товариство почало свої зібрання 4 січня 1877 р. у приміщенні Київського університету св. Володимира. На засіданні були присутні організатори (засновники) Товариства. Це – Р.І. Базинер,

В.Г. Демченко, О.Ф. Кістяківський, П.Ф. Кістяківський, К.А. Мітюков, М.А. Розов, О.В. Романович-Словатинський і П.К. Скорделі та ін. [1, с. 82]. Засідання почалося з того, що виконувач обов'язків ректора університету І.І. Рахманінов зачитав повідомлення попечителя Київського навчального округу від 13 листопада 1876 р. (№ 11695) про дозвіл Міністра Народної освіти заснувати при Університеті Святого Володимира Київське юридичне товариство, на підставі затвердженого 30 жовтня 1876 р. Статуту організації, й запропонував присутнім членам товариства перейти до його організації та розвитку. Згідно з 9 і 10 параграфами статуту Товариства, того ж дня головою організації обрали професора цивільного права В. Демченка, а секретарем – приват-доцента кафедри міжнародного права університету Р. Базинера. Особливо важливим слід вважати той факт, що вже на першому засіданні з подання О. Романовича-Словатинського було розглянуто питання про створення власної юридичної бібліотеки, як це й передбачав Статут. Товариство доручило цю справу О. Романовичу-Словатинському та О. Кістяківському. Проблеми формування та функціонування бібліотеки постійно були в центрі уваги Товариства впродовж його існування. Ця бібліотека стала першою спеціалізованою громадською правничою бібліотекою в Києві. У звіті за 1914 рік зазначено, що вона налічувала тоді 1495 назв книг у 2723 томах! Формувалося книгосховище переважно з пожертв членів Товариства і містилося в університетській канцелярії, де працював найнятий бібліотекар [1, с. 83].

Київське юридичне товариство отримувало кошти з різних джерел: а) постійна щорічна сума з державної казни у розмірі 2500 крб.; б) членські внески; в) добровільні пожертвування; г) суми, отримані від продажу видань Товариства, читання публічних лекцій тощо. У перші роки існування Товариство отримало пожертву від київського міського голови. Частина коштів Товариство визнало за доцільне використати для проведення науково-дослідних робіт. З цього приводу 14 грудня 1880 р. на засіданні Товариства було прийнято спеціальну постанову. В цій постанові зазначалось, що премії

призначаються з метою заохочення юридичних досліджень. Теми для здобуття премій призначалися за пропозицією одного з дійсних членів після обговорення на загальних зборах. Для обговорення якості представлених творів кожного разу обиралась комісія з дійсних членів. Якщо праця була написана у співавторстві, то премію розподіляли між авторами.

В перший період своєї діяльності Товариства отримувало усіляку допомогу як від місцевої адміністрації, так і від приватних структур, земств, управлінь державним майном. Члени Товариства отримували так звані «відкриті листи», які давали можливість безкоштовно користуватися кіньми, їздити залізницею. Але на початку 80-х років XIX ст., і особливо, із уведенням університетського статуту 1884 р., наукова діяльність Товариства все більше почала піддаватися усіляким утискам. Згідно із циркулярним розпорядженням міністра народної освіти у 1893 р. розпорядчий комітет Товариства був зобов'язаний повідомляти ректора й місцеву адміністрацію про день, час, місце зібрань і характер наукових доповідей. Згодом було підписано розпорядження попечителем про те, що Товариство, в обов'язк-овому порядку, повинно повідомляти інспекцію університету про час і місце зібрань. Через деякий час з'явився новий циркуляр, згідно з яким заборонялося відвідування засідань сторонніми особами без попереднього дозволу голови. Якщо влаштовувались публічні засідання, потрібно про це було повідомляти місцевому поліцеймейстеру. Отримати «відкритий лист» для осіб, які відряджались з науковою метою до різних міст країни, в багатьох випадках стало неможливим. Не дивлячись на всі труднощі, які випали на долю Товариства, його наукова діяльність розвивалась. Фінансову діяльність Товариства контролювала Ревізійна комісія, яка складалася з 3 членів. За 1 рік проводилось від 15 до 20 засідань цього органу.

Важливим документом, який регламентував діяльність Київського юридичного товариства та визначав його специфіку, був Статут, затверджений 30 жовтня 1876 року.

Відповідно до нього, до Київського юридичного товариства входили почесні й дійсні члени, а також члени-співробітники. Число членів могло бути

необмеженим. До дійсних членів, які склали ядро Товариства, пред'являлися доволі високі вимоги. Засновниками Товариства вважалися особи, які брали участь в розробці та обговоренні першого статуту Товариства. Кожний із засновників Товариства був його дійсним членом, якщо на одержання цього звання він давав свою згоду.

Почесними членами могли стати особи: а) знамениті вітчизняні та закордонні вчені; б) особи, які сприяли розвитку юридичних наук у Російській Імперії, або ті, що зробили великі послуги Товариству.

Дійсними членами Товариства могли стати вітчизняні та закордонні вчені й усі ті, хто займався певною сферою юридичних наук. До числа кандидатів у члени Товариства пропонувалися особи на чергових зборах письмово – одним або декількома почесними або дійсними членами. Обирався кандидат абсолютною більшістю голосів через таємне голосування. Після обрання їм вручалися дипломи. У примітці до § 20 зазначено, що при заснуванні та відкритті Товариства, його дійсними членами можуть вважатися усі викладачі юридичних дисциплін Київського університету.

До числа членів-співробітників входили вчені, які надавали Товариству корисні відомості юридичного характеру.

Члени Товариства мали певні права та обов'язки. Так, кожний дійсний член вносив до каси Товариства при вступі 5 крб. (3 крб. річної плати і 2 крб. за диплом), а надалі по 3 крб. щорічно. Одноразовий внесок (тридцять крб.) звільняв члена від щорічної плати і від плати за диплом. Почесні й закордонні члени не вносили членської плати. Члена Товариства, який не вносив плати протягом двох років, вважали таким, що добровільно склав з себе звання члена Товариства. Згідно зі статутом, почесні та дійсні члени брали участь в усіх зборах Товариства і користувались в його рішеннях правом голосу. Видання Товариства вони отримували безкоштовно. Члени-співробітники мали право бути присутніми на зборах Товариства, але мали тільки дорадчий голос. Видання Товариства вони також отримували безкоштовно. Нарешті, усі члени

Товариства мали право приводити на засідання сторонніх осіб, заявивши про це секретарю Товариства.

Почесними членами Київського юридичного товариства на різних етапах його діяльності були: А.Ф. Коні, М.С. Таганьцев, М.Ф. Владимирський-Буданов, членами товариства – академік М. Василенко – майбутній міністр освіти Української Держави, С. Шелухін – майбутній генеральний суддя та міністр судових справ Центральної Ради, голова делегації Української держави на перемовинах із РРФСР (1918 р.) та О. Ейхельман – майбутній товариш міністра закордонних справ УНР, автор проекту Конституції УНР [Там само, с. 87]. Науковий аналіз показав, що хоча в Статуті й зазначалося, що дослідження членів Товариства проводитимуться переважно в губерніях Київського округу, ареал діяльності його членів охопив увесь південь Російської імперії (Воронезьку, Курську, Чернігівську, Полтавську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії, Крим, Кавказ). Не маючи у своєму розпорядженні значних коштів, Товариство все ж допомагало вченим у проведенні наукових подорожей та експедицій, надаючи їм офіційні відрядження, право наукового пошуку тощо.

Київське юридичне Товариство фактично почало свою діяльність 4 січня 1877 р. і вже наприкінці першого року свого існування налічувало 100 членів, на початку 1910 р. – 129. Люди вибували за власним бажанням, у зв'язку з переїздом до іншої місцевості або відповідно до п. 5 Статуту («Той, хто не сплатив внеску протягом двох років вважається таким, що відмовився від звання члена товариства й виключається з його списків»). У вересні 1915 р. у Товаристві було – 154 особи, з яких найбільше присяжних повірених та їхніх помічників (57 осіб), працівників судової системи (38 осіб), менше науковців (25 осіб), 4 сенатори, 3 нотаріуси, 2 працівники прокуратури, повітовий представник дворянства та ін. До складу Товариства входила тільки одна жінка, що за тих часів вважалося досягненням у справі рівноправності жінок.

Тематика доповідей, виголошених на засіданнях Товариства, була надзвичайно широкою. Ці доповіді охоплювали норми як матеріального, так і

процесуального права. У різні роки часто виступали: О. Кістяківський, О. Квачевський, Д. Пихно, В. Демченко, П. Скорделі, Л. Білогриць-Котляревський, П. Цитович, О. Романович-Словатинський, В. Удінцев, О. Билимович, М. Ясинський, Г. Демченко, В. Синайський та ін. [2, с. 65].

Вимоги до виконання статутних положень були достатньо суворими, і будь-які спроби вийти за їх межі призводили зазвичай до зіткнення зі структурами влади. У зв'язку з цим, вимагалось утвердження нової редакції статуту. Потрапити до лав Товариства було нелегко. Для того, щоб стати дійсним членом Товариства необхідно було представити солідну наукову працю – вже видану або підготовлену до друку. Науковці, які вже мали авторитет у наукових колах, звільнялись від цієї умови.

Головне управління справами Київського юридичного товариства належало загальним зборам. Воно складалося з голови, його заступника, секретаря і дійсних членів. Збори Товариства проводилися раз на місяць і проходили в залі засідань Київського університету. Як правило, голова, заступник голови і секретар обиралися на перших (річних) зборах Товариства на один рік. Порядок обрання був такий: усі присутні члени, які мали право виборчого голосу, пропонували одного кандидата на певну посаду записками. При цьому балотуванню піддавалося не більше ніж три кандидати на кожну посаду, які отримали згідно записок найбільшу кількість голосів. Для обрання необхідна була абсолютна більшість голосів. Цікаво відзначити, що жодного разу ані в статуті, ані на зборах не було вказівки про обрання почесного голови. Головні посадові особи Товариства обирались серед дійсних членів Товариства. На голову покладався контроль за виконанням вимог статуту, він проводив засідання Товариства, підписував усі його документи (дипломи, протоколи та інші акти). Заступник голови допомагав керувати Товариством. Також він виконував обов'язки голови за відсутності останнього і користувався усіма його правами. Секретар складав звіти, вів протоколи засідань, здійснював листування, завідував архівом Товариства і його печаткою. На засіданнях він доповідав про усі справи, які підлягали обговоренню. По суті, секретар був

головною особою в Товаристві – від нього багато в чому залежала координація діяльності Товариства. Коли бібліотека збільшилася, Товариство обрало бібліотекаря.

На загальних зборах, згідно з § 26, обирали членів дійсних, почесних і членів-співробітників, посадових осіб і призначали колекторів; розглядали й затверджували кошториси доходів і витрат; розглядали й затверджували плани екскурсій з юридичним підтекстом, а також звіти про їх виконання; рекомендували до друку наукові праці, що надавались членами і співробітниками; складали правила для користування навчальними посібниками Товариства. Засідання загальних зборів відбувались з 15 серпня по 1 червня і скликалися головою у зв'язку із потребою, або на вимогу третини дійсних членів. В грудні, на останньому засіданні, разом з обранням посадових осіб, затверджувались звіти за поточний рік. Усіма поточними адміністративними справами Товариства завідував розпорядчий комітет, який складався з голови, заступника голови й секретаря (§28). Розпорядчий комітет здійснював усі грошові операції, затверджені загальними зборами, через правління університету. На вимогу більшості дійсних членів, що мешкали в Києві, Товариство могло клопотати перед Міністерством про зміну або доповнення до Статуту [3, с. 96]. У 1881 р. виникла потреба у зміні статуту. У звіті Київського юридичного товариства зазначалось, що п'ятирічна практика вказала на деякі незручності діючого статуту 1876 р., і тому Товариство вирішило переглянути свій статут і скласти проект нового статуту. Було змінено параграфи 19 та 20. Це сталося 23 січня 1881 року [4, с. 106].

Доповіді про результати відряджень та екскурсій заслуховувались на засіданнях Товариства і публікувались у періодичному виданні «Труды Киевского юридического общества», яке виходило з 1877 року. Тут друкувались також результати наукових досліджень членів Товариства, їхні дисертації, монографії тощо. Після попереднього обговорення кожної праці на відкритих засіданнях щодо неї виносилась ухвала, яка затверджувалася

закритим балотуванням. Така практика апробації досліджень зумовлювала їх високу наукову цінність.

Слід зауважити, що у 80-х роках XIX ст. у країні гостро постала проблема з нестачею кваліфікованих науково-педагогічних кадрів в університетах, які б забезпечували якісне викладання циклу юридичних дисциплін. І тому, здійснити кардинальні зрушення в системі підготовки вітчизняних фахівців відповідно до найсучасніших вимог європейської науки представлялося можливим за допомогою навчання молодих вчених у провідних зарубіжних науково-освітніх центрах.

Досліджуючи міжнародні зв'язки Харківського, Київського та Новоросійського університетів у царині гуманітарних і природничих наук другої половини XIX – початку XX ст., О. А. Іваненко підкреслила, що в цей період *«значно зростає увага до підготовки професорів з числа російських підданих, невід'ємною складовою якої були відрядження до провідних наукових центрів Європи. Вчені, які поверталися з-за кордону, сприяли поширенню у вітчизняній науково-освітній системі елементів європейської університетської культури, що ґрунтувалася на сформульованих В. фон Гумбольдтом ідеях академічних свобод (свободи викладання й навчання) та єдності навчального процесу з науково-дослідною діяльністю»* [5, с. 28].

Визнанню та славі Київського юридичного товариства за 43 роки його існування значно сприяла його видавнича діяльність. Засновники Товариства прагнули з перших днів своєї діяльності ознайомити наукові кола юриспруденції усього світу зі своїми працями, з досягнутими результатами наукових досліджень, викликати здорову критику, продовження і поглиблення розпочатої праці. Видання праць переслідувало також мету зберегти за собою пріоритет наукових відкриттів, популяризувати досягнення та успіхи юридичної науки, ознайомити з ними якомога ширші кола правників і населення. За весь час у «Трудах» Товариства було опубліковано чимало цінних досліджень, що мали помітний вплив на розвиток відповідних напрямів вітчизняного та світового правознавства.

Висока наукова цінність праць, які друкувалися в «Трудах» значною мірою була обумовлена тим, що усі праці після попереднього обговорення в процесі відкритого засідання Товариства друкувались на підґрунті постанов, які виносилися закритим балотуванням більшої кількості членів Товариства. Праці, введені до наукового обігу завдяки такій ретельній експертній оцінці, здійснили чималий внесок у розвиток багатьох напрямів юридичної науки.

З самого початку заснування Київського юридичного товариства, керівники і його члени розуміли, що без юридично-історичної бібліотеки, яка була б постійно під руками, неможлива якісна наукова робота. Бібліотека почала швидко збільшуватися, і вже на початку 80-х років XIX ст. відчувалась гостра необхідність мати власне приміщення, якого Товариство до тих пір не мало. Тому Товариство, згідно з § 4 статуту, неодноразово зверталось до правління університету з проханням про надання приміщення для засідань, бібліотеки, архіву тощо. Але, не дивлячись на те, що Товариство постійно брало активну участь у збагаченні кабінетів університету матеріалами, зібраними під час екскурсій; безкоштовно віддавало по одному екземпляру «Трудів» в лабораторії та бібліотеку університету, збагачувало бібліотеку книгами, брошурами і періодичними виданнями, які були отримані в результаті обміну, довгий час це прохання не задовольнялося. Лише через деякий час, завдяки втручання ректора університету, Правління звернуло увагу на безвихідне положення Товариства і надало у розпорядження солідне приміщення в головному корпусі університету.

Загалом, видавнича діяльність Київського юридичного товариства була дуже успішною. Необхідно також відзначити більш або менш ґрунтовні дослідження окремих питань діяльності Товариства, які здійснювалися його членами. Це були праці довідкового характеру, які значно розширили джерельну базу і поглибили оцінку окремих подій в історії Товариства. Серед них, в першу чергу, необхідно відзначити дослідження О.Ф. Кістяківського, в яких йдеться про значення та цілі юридичних товариств у правовому житті країни та їх відношенні до судової реформи.

Діяльність згуртованих навколо «Трудів» вчених-юристів, що знаходила своє втілення у різноманітних публікаціях юридично-наукового змісту, користувалася великою пошаною в світі. Їх праці відповідали духові того часу, позначеному інтенсивним зверненням до наукових знань, а також входженням вітчизняної правничої думки до наступного етапу свого розвитку, що наприкінці XIX – на початку XX ст. характеризувався виникненням нових напрямів і течій, появою на творчій ниві цілої плеяди нових учених-юристів.

Саме завдяки творчій атмосфері, що панувала серед науковців Київського університету на початку XX ст., незважаючи на війни, революції, які вкрай негативно впливали і на навчальний процес, і на наукову діяльність, саме в цей час університет підготував багато фахівців і вчених, які пізніше зробили вагомий внесок у розвиток юриспруденції та інших наук. Без їх наукових досліджень не могла б розвиватися й сучасна наука. Серед цих вчених були й вихованці Харківського, Київського, Новоросійського університетів. Особливо багато їх стало після 1903 р., коли на вакантні кафедри були запрошені або пройшли за конкурсом дуже перспективні вчені, талант яких повною мірою розкрився саме в Києві. Так, в Київському університеті в цей час почали працювати юристи: В. Демченко, О. Билимович, Л. Білогриць-Котляревський, О. Кістяківський, О. Романович-Словатинський, П. Цитович, О. Романович-Словатинський, В. Синайський, В. Удінцев та ін.

Таким чином, потрібно зазначити, що Київське юридичне товариство стало тим необхідним осередком консолідації наукового знання, яке своєю плідною і невтомною працею стимулювало вітчизняне суспільство до бажаного розвитку у соціальному і правовому полі на межі XIX–XX століть.

Список використаних джерел

1. *Дорошенко Ю. О.* До історії Київського правничого (юридичного) товариства / Ю. О. Дорошенко // Часопис Київського університету права. – К., 2003. – № 2. – С. 81–89.
2. *Дорошенко Ю. О.* Київське правниче товариство (1877–1919 рр.): наукові досягнення, ідеї, концепції / Ю. О. Дорошенко // Держава і право: Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 33. – С. 61–66. – (Сер. Юридичні і політичні науки).

3. *Устав Киевского юридического общества, состоящего при университете Св. Владимира // Сборник постановлений и распоряжений начальства по университету Св. Владимира и прочим русским университетам с 1878 по 1891 год включительно.* – К., 1893. – С. 95–98.

4. *Усенко І. Б.* Перші вітчизняні юридичні товариства і український національний рух / І. Б. Усенко // *Вісник Академії правових наук України.* – Х., 1996. – № 6. – С. 105–113.

5. *Іваненко О. А.* Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. А. Іваненко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 375 с.

References

1. Doroshenko, Yu. O. (2003). *Do istoriyi Kyuyivs'koho pravnychoho (yurydychnoho) tovarystva* [The history of Kiev Legal (Legal) of the company]. *Chasopys Kyuyivs'koho universytetu prava.* [Journal of the Kiev University of Law]. Kyiv. 2, 81–89. [in Ukrainian]

2. Doroshenko, Yu. O. (2006). *Kyuyivs'ke pravnyche tovarystvo (1877–1919 rr.): naukovi dosyahnennya, ideyi, kontseptsiyi* [Kiev Legal Society (1877-1919 gg.), Scientific achievements, ideas, concepts]. *Derzhava i pravo* [State and law]: Zb. nauk. prats'. Kyiv. 33, 61–66. Ser. Yurydychni i politychni nauky. [in Ukrainian]

3. *Ustav Kievskogo yuridicheskogo obschestva, sostoyaschego pri universitete Sv. Vladimira.* (1893). [Charter Kiev Law Society, held in St. Vladimir University]. *Sbornik postanovleniy i rasporyazheniy nachalstva po universitetu Sv. Vladimira i prochim russkim universitetam s 1878 po 1891 god vklyuchitelno.* [Reports of Judgments and orders of superiors at the University of St. Vladimir and other Russian universities from 1878 to 1891 inclusive]. Kyiv. 95–98. [in Russian]

4. Usenko, I. B. (1996). *Pershi vitchyznyani yurydychni tovarystva i ukrayins'kyi natsional'nyy rukh.* [The first domestic company law and the Ukrainian national movement]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny.* [Journal of the Academy of Sciences of Ukraine]. Kharkiv. 6, 105–113. [in Ukrainian]

5. Ivanenko, O. A. (2013). *Universytety Ukrayiny v mizhnarodnykh naukovykh zv'yazkakh Rosiys'koyi imperiyi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Universities of Ukraine in international scientific relations of the Russian Empire (second half of XIX - XX centuries)]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. 375. [in Ukrainian].